

Životni zanosi Edgara Morina

Tatjana Gromača

Edgar Morin

O estetici

s francuskoga preveo Rade Kalanj

TIM press, Zagreb, 2017.

128 str., 95 kn, ISBN: 9789538075322

Knjiga *O esteticima*, velikog francuskog znanstvenika i mislioca, sociologa, filozofa, antropologa, kulturologa Edgara Morina, neka je vrst njegovog krunskog rada, maloga „znanstvenoga i poetskoga testamenta“, kako se je sam autor izrazio u intervjuu danom prije godinu dana u godine pariškom *Le monde*, kojim je popratio izdanje ovoga djela. Riječ je o nekoliko sakupljenih predavanja na teme estetike, koja se kreću od tema estetskoga osjećanja, komercijalizacije i industrijalizacije umjetnosti, kreativnosti, životnih zanosa, do tema novih umjetnosti, međuprožimanja estetike, poetike, mistike, ludizma, kao i estetike i kulture. Nedavno je hrvatsko izdanje ove knjige popraćeno pogovorom profesora Rade Kalanja, koji daje neku vrst uvoda u biografiju, znanstveno stvaralački put i specifičnosti misli Edgara Morina.

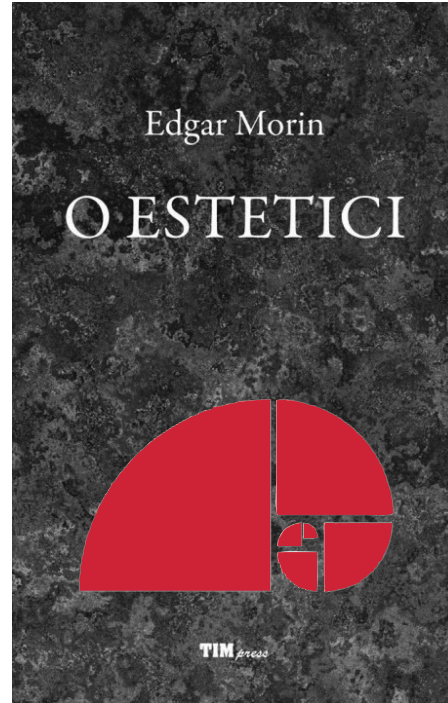
Djelo i misao Edgara Morina danas se s punim pravom smatraju grandioznim. Tome ne doprinosi samo golem i intrigantan opus kojega je tijekom dugoga i bogatoga života ovaj autor zadužio svjetske kulture, već i prije svega činjenica važnosti i utjecaja ideja koje su ta djela u suvremena društva posredovala. Raspon njegovih teorijsko-znanstvenih interesa, pa onda i misaonih horizonata, neobično je širok, i upravo se ta kompleksnost ističe kao jedna od temeljnih karakteristika Edgara Morina. Upravo Morinu, ističe profesor Kalanj u svom pogovoru, pripada zasluga jer je kompleksnost kao metodološko i epistemološko načelo pretvorio u predmet znanstvenog interesa. Edgar Morin je jedan od najupornijih suvremenih boraca protiv jednostranosti, jednodimenzionalnosti spoznaja, znanja i uvjerenja, sav je njegov rad usmjeren protiv redukcije kompleksnosti, ka transdisciplinarnosti i ka propitivanju metode. On se energično zalaže protiv hiperspecializacije u obrazovanju, koja raskida komunikaciju među disciplinama, što onemogućuje njihovu cjelovitu spoznaju.

Iz razmrvljenosti suvremenih znanosti i zbog prevladavajuće specijalističke optike kakvu nude, smatra on, gubi se iz vida onaj nevidljivi smisao, cilj kojemu služe, a to je ljudskost, u svim svojim egzistencijalnim dimenzijama. Moren stvari analizira uvijek iz perspektive cjeline ljudskoga života – vidljivo je to i u ovome djelu, usmeno intoniranim

tekstovima, ogleđima na teme estetike, i kreće se do onoga što je Arthur Rimbaud izrazio u krilatici „Promijeniti život“. Drugim riječima, on u svojim djelima zagovara „reformu života“, „politiku ljudskosti“, „politiku civilizacije“ kao neophodne za sučeljavanje sa svim izazovima čovječanstva. Ističe kako je transdisciplinarna spoznaja glavna zadaća humanistike, a riječ je zapravo o samospoznaji, samoispitivanju i samokritici, bez kojih nema željene reforme života, jer ona od nas zahtijeva istovremeno učenje i osobnu reformu. Angažirati se na novom putu, govori nam o tome djelo Edgara Morena, nije moguće samo na osobnom, ni samo na kolektivnom planu. To iziskuje mnoštvo reformi, koje će, razvijajući se, postati međusolidarnima (tako on poziva na reformu obrazovanja, kao i na velike ekonomske i društvene reforme, na novu potrošačku svijest, rehumanizaciju gradova, revitalizaciju sela...).

Edgar Morin, koji potječe iz židovske obitelji Nahum, koja je početkom dvadesetog stoljeća iz Soluna emigrirala u Francusku, od početka se je priključio francuskom pokretu otpora protiv njemačke okupacije i fašizma, gdje je i dobio nadimak Morin, što će cijeloga života ostati njegovo javno prezime. Nakon rata, početkom pedesetih godina, Morin ulazi u nacionalni centar za znanstvena istraživanja (CNRS), i istraživački se usredotočuje na sociologiju filma. Šezdesetih godina prošloga stoljeća zajedno s Rolandom Barthesom i Georgesom Friedmannom pokreće utjecajan časopis *Communications*, koji igra važnu ulogu u razumijevanju rastuće važnosti informacijske, komunikacijske i medijske kulture. Neko je vrijeme bio profesor na Fakultetu političkih znanosti u Santiagu u Čileu, a jedan dio svojih istraživanja provodi na američkom Institutu Salk za biološke znanosti. Početkom 1970-ih godina sudjeluje u stvaranju Međunarodnog centra za antropologiju UBAC, a sredinom 1990-ih imenovan je predsjednikom Europske agencije za kulturu. Godine 2002. dobiva status emeritusa u CNRS-u. Početkom dvijetisućitih postaje počasnim doktorom brojnih svjetskih sveučilišta, osniva i u svojstvu predsjednika vodi Udruženje za kompleksnu misao, a Centar za transdisciplinarnu studiju sociologije, antropologije i povijesti pri CNRS-u dobiva ime Centar Edgar-Morin.

U golemom opusu Edgara Morina, koji vjerno odražava ne samo raspon njegovih teorijsko-znanstvenih interesa, nego i njegov ukupni javno intelektualni aktivizam, izdvojiti ćemo samo neke naslove: *Nulta godina Njemačke, Čovjek i smrt, Zvijezde, Film ili imaginarni čovjek, Izgubljena paradigma: ljudska priroda, Jedinstvo čovjeka, Samokritika, Pariška komuna, Sociologija, Uvod u politiku čovjeka, Duh vremena, Dijalog o ljudskoj prirodi, Uvod u kompleksnu misao, Životnost subjekta, Kako izići iz XX. stoljeća, Priroda SSSR-a. Totalitarna kompleksnost i novi imperij, Politika civilizacije, Misliti Europu, Europska kultura i europsko barbarstvo, Za i protiv Marxa, Put. Za budućnost čovječanstva, Odgoj za budućnost: sedam temeljnih spoznaja nužnih u odgoju za budućnost, Putovi nade, Razumijevanje kompleksnosti, Djeca neba. Između praznine, svjetla i materije, Moji demoni, Kalifornijski dnevnik, Plakati, voljeti, smijati se, razumjeti, Ljubav, poezija, mudrost, Moderni svijet i židovsko pitanje, Spoznaja, neznanje, misterij... Najvažnije djelo Edgara Morena je *Metoda*, na kojoj je radio od 1977. do 2004. godine, monumentalna misaona i autorski zahvat kojega tvori niz od šest svezaka, naslovljenih: *Priroda prirode, Život života, Spoznaja spoznaje, Ideje, njihovo obitavalište, njihov život, njihove navade, njihova organizacija, Ljudskost ljudskog: ljudski identitet i Etika*.*

Knjiga *O esteticima* na jedan se način može vidjeti kao posljednji, sedmi svezak toga vrlo dugog intelektualnog putovanja u promišljanje metode, koje ne skriva svoju obnoviteljsku nakanu (sličnu onome što je napravio Gianbatista Vico u svojim *Načelima nove znanosti*). No, danas vremenit Edgar Morin napominje kako, unatoč dugogodišnjoj pripremanim relevantnim bilješkama za njen nastanak, knjigu *O esteticima* nije stigao napisati u zamišljenom obliku, u međuvremenu i odustavši od njega. Tako je, umjesto prvotno zamišljenog sveska o estetskoj tematici, koji bi po opsegu i ambiciji bio jednak ostalim svescima *Metode*, na na-

govor prijatelja objavio ovu knjigu, koju tvore tri njegova predavanja, a koju autor naziva esejem.

No, kako zamjećuje i prevoditelj ove knjige, po domašaju i važnosti svojih ideja, ova je knjiga daleko iznad eseja. Sama estetska tematika, nesuđenog, završnog sveska *Metode*, upućuje na stav kako problemi estetike predstavljaju vrh cijele intelektualne avanture. Umjetničkom stvaranju dakle, prema mišljenju Edgara Morina, pripada povlašteno, čak i uzvišeno, pa zbog toga i teško dostižno mjesto. U tematici estetskoga je, također, Morinova paradigma kompleksnosti pronašla svoju najprirodniju primjenjivost, jer je upravo ona važna za razumijevanje, doživljaj onoga gdje se najviši oblici ljudskoga stvaralaštva očituju kao vrhunska umjetnička čarolija, zanos i udivljenje. Estetsko se polje, čega je Morin itekako svjestan, zalažući se cijeloga života za nove oblike estetske kreativnosti i senzibilnosti, stalno širi, i upravo je to širenje najbolji dokaz ljudske kreativnosti.

U predgovoru knjizi Edgar Morin književnu, pjesničku i glazbenu kulturu naziva svojim izvornim kulturama, koje su obilježile njegovo odrastanje i njegov duh, koje ga aktivno hrane cijeloga života. „Romani, pjesme, glazbena djela, slikarstvo uvijek su me potresali i izazivali provalu u mojim izlaganjima, obnavljajući tako svoju magičnost.“ Govoreći o estetskom osjećaju (grč. *aísthēsis* – osjet, osjećaj) definira estetsko čuvstvo kao osjećaj koji nam dolazi od oblika, boja, zvukova, priča, scenskih priredaba, pjesama, ideja... Kada je osjećaj užitka i divljenja koji čini estetski osjećaj intenzivan, on postaje udivljenost, ponekad čak i sreća, koji čovjeka dovode u drugotno stanje blisko religioznome – Morin to stanje naziva poetskim. Estetski osjećaj može biti izazvan umjetničkim djelom, ali i prizorom iz prirode, mogu ga potaknuti predmeti čija priroda nije estetska, ali ih mi estetiziramo. Naš je ljudski život, ističe Moren, podvojen između dva dijela – onog prozaičnog, gdje stvari činimo po dužnosti i bez užitka, i poetskog dijela, tijekom kojega se veselimo i suosjećamo, a sve što je estetsko integrirano je, i integrirajući element u poetskome dijelu života.

Osobitost i snaga promišljanja Edgara Morena na teme estetike upravo su u tome što on ovdje, kao uostalom i u ostalim svojim djelima, ne ulazi u teme estetike sa ciljem teoretskih razmatranja koja bi samo ogledala i analizirala pojmove, pojave i ostalo, već i ovi radovi imaju svoj konkretan smisao i svoju svrhu, koja je u ideji, pitanju i promišljanju o tome kako ljudski život, i čovjeka samoga, usmjeriti, organizirati u pravcu u kojemu

će unutar njegova bivstva dominirati ne njegov prozaičan, već poetski element.

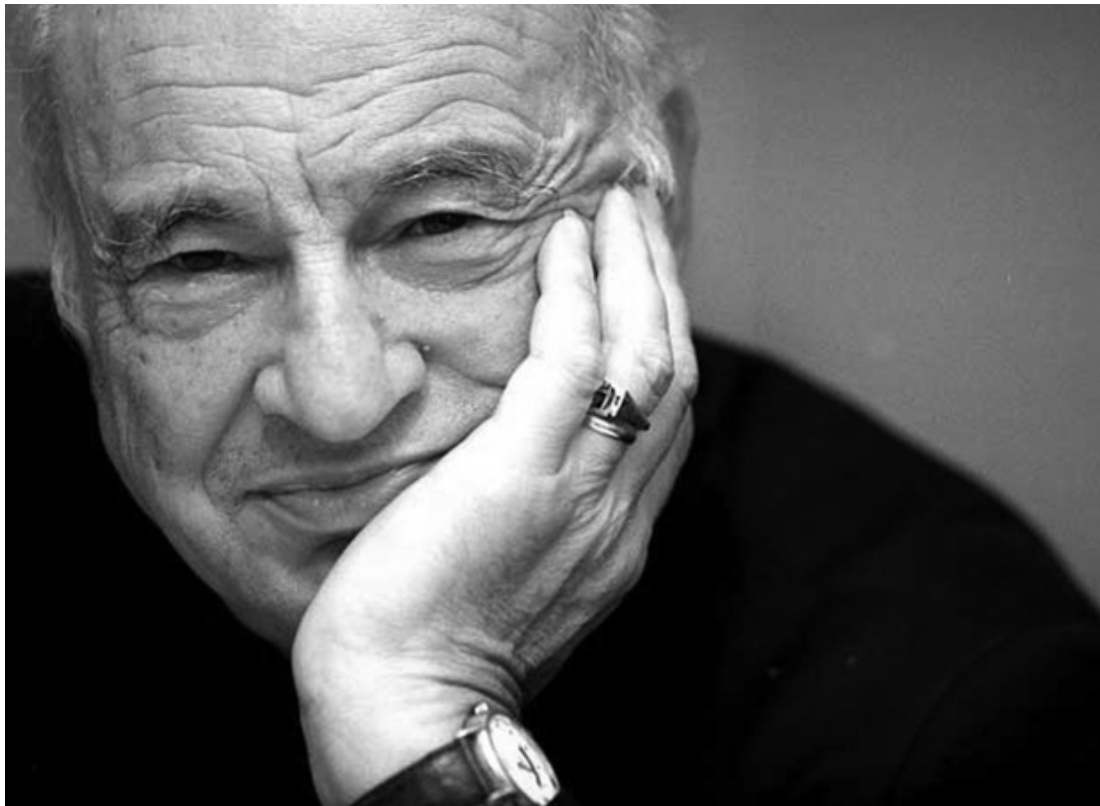
U takvome gledištu podršku mu daju mišljenja i nekih drugih filozofa, primjerice Henri Bergsona, koji je životnu evoluciju opravdano smatrao neprekidnim i raznorodnim stvaralaštvom – sam je život umjetnički u svojoj inventivnoj tvoračkoj sposobnosti.

Govoreći o poetskome stanju, Moren kaže kako je to stanje u kojemu se možemo osjećati zaljubljeno, zadivljeno, predano, začuđeno, zaneseno, preobraženo, nadahnuto... To je stanje koje je na granici mističnoga, a da istovremeno nije religiozno. Ono se pojačava u oduševljenju – u toj riječi koja izvorno znači „obuzetost bogom“. Kasnije će, tijekom ovih tekstova izlaganja, koji imaju prirodan, spontan, rasterećen ton i tijek, lišen uobičajenih teorijskih sustegnutosi i strogih formi, Edgar Morin kazati kako bismo u našim ljudskim nastojanjima, kada su poetska stanja kao posljedica ushićenosti estetskim u pitanju, trebali raditi na tome da ono razumijevanje i suosjećanje, kakva u nama neposredno po doživljaju bude određena umjetnička djela, održimo prisutnima što dulje i trajnije u životu, tako da ona postanu, ne samo kratkotrajan postefekt, već neka vrst prisutne, realizirane zbilje, koja se očituje kroz ljudsku misao i djelovanje.

Kada prelazi na teme povijesnoga razvoja shvaćanja, doživljavanja i namjene umjetnosti, Moren podsjeća na činjenicu kako smo, promatramo li arhajska i historijsku prošlost čovječanstva, djela i predmete estetizirali u magijske, religijske i identitetske svrhe istodobno. Njihova je estetska sastavnica za moderne duhove postala glavnom početkom 20. stoljeća, počevši s estetizacijom crnačke umjetnosti. Jednako tako, u svoju smo kulturu integrirali različite mitologije starih civilizacija, pa u grčke mitove više ne vjerujemo doslovno, ali nas nadahnjuju i doživljavamo ih estetski. Umjetnost se u Zapadnoj Evropi nakon renesanse sve više osamostaljala od svoje religijske funkcije, tako da je estetika, u svoje vlastite svrhe, preuzela i estetske namjene. Ljepotu smo osamostalili, kaže Edgar Morin, odvojili je od religioznih ili političkih vjerovanja, i ona postaje umjetnost radi umjetnosti, sa ciljem da kod drugoga prije svega potakne estetske osjećaje, ali ona u sebi čuva aureolu misterija i magije.

U poglavlju o individualizaciji, komercijalizaciji, industrijalizaciji umjetnosti Moren kreće od činjenice kako su uvjeti umjetničkog stvaranja dugo ovisili o mecenatu ili pokroviteljstvu moćnika, vlastele ili pada, a postupno osamostaljanje umjetnosti na Zapadu se dogodilo

tijekom 19. i 20. stoljeća. To je rezultiralo sve većom ovisnosti o tržištu – umjetničko se je djelo pretvorilo u robu. No, izrazito individualizirani umjetnik suprotstavlja se civilizaciji novca o kojoj ovisi... Sustav proizvodnje i distribucije, Morin kao primjer uzima književnost, teži standardizaciji, no time istovremeno spontano žudi za originalnim, snažno individualiziranim djelima, nastalim od strane osobitih kreativnih talenata, tako da sudbina knjige ovisi o konfliktnoj suradnji stvaralaštva, izdavaštva, distribucije. No, napominje Moren, kao i u svim

Edgar Morin

drugim područjima, uspjeh nije uvijek nužno kruna vrijednosti. „Podanički kritičari hvale kao remek-djela bezvrijedne uratke utjecajnih osoba.“ To ga navodi da zaključi kako „sustav u samom začetku nepobitno ubija talente.“...

Poglavlje koje donosi raspravu na temu kreativnosti počinje sa pozivanjem na predhistorijske umjetnike, za koje se ponekad smatra da su bili šamani. Šamanizam je bio prisutan u svim arhajskim društvima Sibira, Amerike ili Azije, vjerojatno i Europe, gdje su nazivani „čarobnjacima“ ili „vračevima“. Šamani, zahvaljujući stanju transa, komuniciraju s duhovima koji vladaju prirodom. On se pita jesu li zidove u spilji Lascaux oslikali umjetnici ili šamani, i kaže kako su to bili umjetnici i šamani istovremeno, zbog mimetske mogućnosti da uspostave sličnost sa životinjama, a da ne gledaju modele, jer slikari nisu mogli mamuta postaviti u tamnu spilju.

„Postoji mimetska sposobnost psihizma koja pretpostavlja drugotno stanje koje nazivamo polutransom, u kojem surađuju svjesno i nesvjesno.“ Identifikacija, vrst psihičke „opsjednutosti“ daje dar, pa Morin čitatelja dovodi do shvaćanja kako svako umjetničko stvaranje u sebi sadrži suradnju svojevrsnog transa, ili polutransa, i svjesnog stanja, od-

nosno suradnje jasne svijesti, promišljene ljudske volje i aktivnosti koja ispravljala, poboljšava i kontrolira, i nečega što izbija iz dubina bića, takozvanog „drugotnog stanja“, mimeze, polutransa. Dialektika umjetničkog djela zasnovana je na tom neobičnom „dualističkom jedinstvu“, na opreci zbog koje je djelo i sposobno da nas pogodi, osupne svojom snagom. Nadahnuće pruža trans i opsjednutost, bez kojih umjetnici ne bi mogli ustrajati u radu na nečemu što nema nikakvu sigurnu, zagaraniranu niti trajnu budućnost. Ono što je za šamana bio

po svojoj temeljitosti i hrabrosti, lišenosti straha od prosudbi takozvanoga javnoga mnijenja, koje uvijek boluje od „zgotovljenih mišljenja“, mogu biti osobito poticajni i oslobađajući za kreativnu misao, kojemu god stvaralačkom polju ona pripadala. Primjerice, u poglavlju naslovljenom *Životni zanosi i isječci života*, govoreći o romansijeru i romanu, ali zapravo o svakom umjetničkom djelu, Morin kaže kako ono nije samo proizvod umjetnika, već se djelo pomalo i samoproduci, kao što se dijete samoproduci u majčinoj utrobi.

„Svako je djelo suoživiljeno samostvaralčkom moći koju očito hrani pisac, ali djelo je i svoj vlastiti autor. Tako je i roman živo biće dok se piše, ali i dok se čita.“ Ili će, jednako tako, reći: „Autor nije nužno svjestan onoga što sadrži njegovo djelo, jer to djelo izvire iz drugotnog stanja čija je kreativnost nadmašila njegovu svijest. Otuda česta razilaženja između osobe autora i njegova djela.“

Edgar Moren jednako impresivno piše o romanu, poeziji, kazalištu, o filmu, slikarstvu, glazbi, operi, fotografiji, animiranom filmu, a ono što ga na posljetku, iznad svega zanima jest „Kako vrline razumijevanja koje nam površno ili privremeno pružaju film, teatar, književnost, učiniti trajnima? Radi se o tome da se dakle poetska stanja koja su u nama pokrenuta i otvorena produže i unesu u život.“

Zbog čega je Edgaru Morenu toliko stalo do ove činjenice? Zato jer poetska stanja, koja su ne manje „normalna“ od prozaičnih, imaju normativno svojstvo koje sadrži empatiju, predanost, ljubav, a značajna prisutnost ovih elemenata u ljudskome svijetu vodila bi k njegovoj dubokoj, trajnoj preobrazbi...

Malena knjiga *O esteticima* nosi u sebi brojne potencijale za daljnje, detaljnije razrade, koje bi donijele pregršt potkrepljujućih primjera za autorove smjele, i iznad svega čovječne i čovjekoljubive teze, koje svoju istinitost dokazuju vrsnom, maestralnom izvedbom misli, istovremeno oslobođene parcijalnosti i suženosti, i obogaćene znanjima koja dolaze sa raznorodnih područja. No, upravo je ova malenost u opsegu knjige *O esteticima* čini još komunikativnijom i pristupačnijom i za one koji, moguće, nisu iskazivali preveliki interes za suvremenu teorijsku misao. ●

svijet duhova, to se je tijekom vremena preobrazilo u umjetnikov svijet duha. Šamanizam i magija u suvremenom su svijetu prisutni u umjetnosti i esteticima, pa će nas ponekad i estetska emocija, koju ćemo osjetiti kao čitaoci ili gledatelji, dovesti do drugotnog stanja opsjednutosti, ponekad čak i do granica ekstaze. Edgar Morin smatra kako je upravo to drugotno, poetsko stanje ono što je za nas kao ljudska bića općenito u životu najvažnije.

Također, u vezi ovih tema, Morin kaže kako je uloga šamana i proroka, kao onih koji posjeduju najvjerodostojnije znanje i onih koji prokazuju i predskazuju, nakon prosvjetiteljstva u novome obliku oživljena kod nekih umjetnika i pisaca. On navodi imena autora kao što su Voltaire, Diderot, Goethe, Rousseau, Tolstoj, Dostojevski, koji osjećaju da su obuzeti misijom koja nadilazi književnost i tiče se ljudske sudbine općenito. Oni su u stanju svojevrsnog „društvenog proroštva“. Ono što danas nazivamo „angažmanom pisaca i umjetnika“ zapravo je, prema Morenu, neka vrsta osviještene misije koja poprima šamansku i postšamansku dimenziju. Umjetnost za mnoge autore nema samo svoju estetsku dimenziju, već i ulogu u društvu.

Tekstovi, razmišljanja Edgara Morina